

به دنبال زندگی امروز در باغستان سنتی قزوین

تحلیل طرح پارک ملا خلیلا*

طاهره صالحی

کارشناس مهندسی فضای سبز، دانشگاه بین‌المللی امام خمینی (ره)، قزوین، ایران.

محمد مهدی ضرابی**

دکتری علوم باغبانی، عضو هیئت علمی دانشگاه بین‌المللی امام خمینی (ره)، قزوین، ایران.

آیدا آل‌هاشمی

دکتری معماری گرایش معماری منظر، عضو هیئت علمی دانشگاه بین‌المللی امام خمینی (ره)، قزوین، ایران.

تاریخ دریافت: ۹۷/۲/۲۲

تاریخ پذیرش: ۹۷/۱۰/۲۱

تاریخ قرارگیری روی سایت: ۹۸/۱۲/۲۹

چکیده | باغستان سنتی قزوین متشکل از باغ‌هایی عموماً متمرکز است که در گذشته دورتادور شهر قزوین قرار گرفته بودند. این باغ‌ها با بیش از هزار سال قدمت و ۲۵۰۰ هکتار مساحت امروزه قزوین را در سه جهت شرق، جنوب و غرب احاطه کرده است. یکی از ارجاعات تاریخ مکتوب در این مورد «سفرنامه ناصر خسرو» است که نشان‌دهنده سابقه تاریخی این مجموعه باغ‌هاست که با ویژگی‌های منحصر به فرد فنی، جغرافیایی، هیدرولوژی، فرهنگی و هویتی، برای قرن‌ها محدود و مرز شهر قزوین را تعریف کرده و برای شهر نقشی حیاتی و هویتی داشته‌اند. گسترش بی‌رویه شهر قزوین در دهه‌های اخیر به هویت و قلمرو باغستان سنتی قزوین صدمات فراوانی زده است و باغستان سنتی قزوین را در معرض تهدید و تخریب قرار داده است. عواملی مانند توسعه شهر، افزایش جمعیت، افزایش قیمت زمین، دگرگونی‌های اجتماعی و اقتصادی، احداث سایت دفن زباله و البته رویکرد اشتباه مدیریت شهری باعث این تخریبات شده است. نداشتن عملکرد و کاربردی هماهنگ و معاصر با زندگی مردم و نبودن برنامه‌ای جامع در تعریف عملکرد متنوع برای این قطعات شهری موجب نابودی، خشک‌شدن، تغییر کاربری و از هم پاشیدن این زیرساخت سبز و حیاتی شهر قزوین شده است. پارک «ملا خلیلا» در باغستان سنتی شهر قزوین یکی از معدود تلاش‌های شهرداری قزوین است که هدفش احیای باغستان سنتی و مهیاسازی آنها برای حضور در زندگی مدرن شهروندان قزوین با نیازهای زندگی مدرنشان بوده است. این پارک در سال ۱۳۹۴ افتتاح شد و اکنون روزانه مورد استفاده مردم شهر قزوین قرار می‌گیرد. مقاله حاضر تلاش می‌کند تا میزان پیوستگی و وفاداری طرح این پارک به باغستان سنتی قزوین را که امروز به‌عنوان نمونه‌ای پایلوت برای دخل و تصرف باززنده‌سازی باغستان قزوین مورد توجه است، در سنجش با ساختارها و الگوهای سنتی باغستان مورد تحلیل و بررسی قرار دهد.

واژگان کلیدی | باغستان سنتی، پارک ملا خلیلا، باززنده‌سازی، قزوین.

مقدمه | باغستان سنتی شهر قزوین میراث ارزشمندی از پیشینیان است که نمایانگر تعامل انسان و طبیعت در شکل‌دهی به منظر بومی تاریخی این شهر است. این مجموعه گرانبه‌ای از کشاورزی سنتی پیشینیان است که تا امروز

حفظ شده و در طول تاریخ نقش مهمی در اقتصاد شهر داشته است. مدیریت آب در این باغستان، مقاومت آنها در برابر محیط و اقلیم، و کاشت درختان مهمی همچون پسته، بادام، گردو و انگور و حتی صادرات محصولات آنها منحصر به فرد و مخصوص این باغ‌ها است. علاوه بر اهمیت این باغ‌ها از نظر قدمت

**نویسنده مسئول: ۰۹۱۲۱۸۲۴۰۹۳، zarrabi@ENG.ikiu.ac.ir

قزوین ویژگی‌های منحصر به فردی دارد که آن را از دیرباز تا کنون از نمونه‌های مشابه متمایز می‌کند (جدول ۱ و ۲) (آورت، ۱۳۸۵؛ اخوی‌زادگان، ۱۳۸۰؛ دیزانی، ۱۳۹۵).

باغستان قزوین توسط پنج رودخانه فصلی و سیلابی آبیاری می‌شود. رودخانه‌ها آبرفتی مناسب را جهت عملیات کشاورزی و باغداری با خود حمل می‌کنند، هرچند سیلابی بودن رودخانه‌ها خود تهدیدی برای شهر محسوب می‌شود. این باغستان پیرامونی شهر که مانند حلقه‌ای دور شهر کشیده شده است، با مهار این رودخانه‌ها از آب آن برای آبیاری استفاده می‌کند به گونه‌ای که هم خاک آبرفتی آن را جذب می‌کند و هم به غنی‌سازی سفره‌های زیرزمینی کمک می‌کند. همچنین باغستان کمربند سبزی برای شهر محسوب می‌شود و ریه‌های تنفسی شهر هستند که نقش به‌سزایی در کاهش دمای منطقه دارند. علاوه بر این باغستان باعث شکل‌گیری فرهنگ و اقتصاد شهر شده است و روایتگر قرن‌ها تعامل انسان و طبیعت و خلق سیستم‌ها و سنت‌های تعامل میان انسان و طبیعت شهر قزوین است، از این رو باززنده‌سازی و احیای این باغستان نباید در قالب پارک‌های بی‌هویت و بدون توجه به این سنت‌ها و منظر فرهنگی باغستان صورت گیرد (کرمانشاهانی، ۱۳۹۶؛ همایونی، ۱۳۹۵).

باغستان سنتی قدمتی هزارساله دارد، چنان‌که بازتابی از این باغستان در منابع تاریخی موجود است، به‌طور مثال کتاب «صورة الارض» ابن حوقل، «مسالك و ممالك» ابراهیم اصطخری، «آثار البلاد» زکریا بن محمد بن محمود قزوینی، «سفرنامه ناصر خسرو» که هر کدام به‌نحوی این باغستان را شرح داده است. آنچه در این مکتوبات ذکر شده همه بر وجود باغستانی سرسبز و پرمحصول با یک نوبت آبیاری در هر سال در آب و هوای خشک و متغیر قزوین که فاقد رودخانه دائمی بوده است تأکید دارند.

یکی از مشهورترین ارجاعات تاریخی در این مورد مربوط به سفرنامه ناصر خسرو به سال ۴۲۸ هجری قمری است که

تاریخی و هویت شهری از نظر زیستی و اکولوژیکی نیز بسیار حائز اهمیت هستند که احیا و باززنده‌سازی این مجموعه گران‌قدر را به امری واجب تبدیل می‌کند (کرمانشاهانی، ۱۳۹۶).

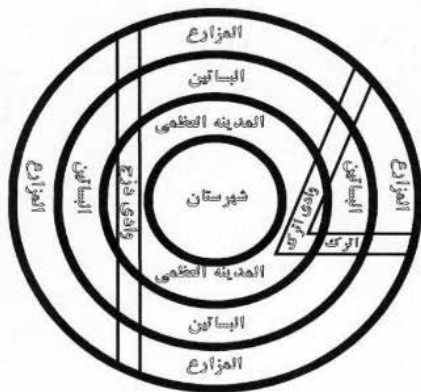
این باغستان علاوه بر نقش زیست‌محیطی و بازدارندگی در برابر سیلاب، نمایانگر منظری فرهنگی هستند که در طی قرن‌ها از تعامل مردم قزوین با بستر جغرافیایی، تاریخی و طبیعی خود حکایت دارد. با توسعه شهر و تغییر در شیوه زندگی، اقتصاد و معیشت شهروندان از یک سو و برنامه‌ریزی‌های شهری مبتنی بر دستورالعمل‌های شهرسازی مدرن و شبکه‌های ارتباطی، کم‌کم نقش این باغستان در زندگی عمومی مردم قزوین کم‌رنگ شد. اگرچه در فصول مختلف، به‌ویژه نوروز، این باغستان مورد توجه شهروندان است، اما در دهه اخیر با تهدیدهای مختلفی روبه‌رو شده، مورد بی‌توجهی قرار گرفته و بخش قابل توجهی از مساحت آن به‌ویژه در بخش شمال شهر از بین رفته است. در سال‌های اخیر بازگرداندن زندگی و بهره‌برداری از این باغستان به‌عنوان پتانسیل‌هایی برای شهر مورد توجه شهرداری قزوین قرار گرفته است.

نمونه‌ای از این تلاش‌ها بوستان ملا خلیلاست، اولین بوستانی که در باغستان احداث شده است و به‌عنوان بزرگ‌ترین بوستان جنوب شهر قزوین با مساحت ۶ هکتار، با هدف حفظ و نگهداری باغستان سنتی و توسعه فضای سبز شهری در جنوب شهر قزوین در آبان ۱۳۹۴ به بهره‌برداری رسید. بوستان ملا خلیلا دومین بوستان بزرگ شهری قزوین است و در مسیر ورودی شهر قرار گرفته است.

این مقاله با هدف بررسی میزان موفقیت پارک ملا خلیلا در هماهنگی و زنده‌سازی منظر تاریخی، ساختار و سنت‌ها و الگوهای ساختاری باغستان سنتی قزوین نوشته شده است، به این منظور نقش زیرساختی باغستان، الگوها و ساختارهای سنتی آن ترسیم شده که محصول طبقه‌بندی و تحلیل مطالعات کتابخانه‌ای و مشاهدات و برداشته‌های میدانی در این حوزه است. این مقاله با تحلیل و قیاس میان راهبردها و اقدامات میزان موفقیت پارک ملا خلیلا را در باززنده‌سازی و احیای باغستان در پایبندی به هویت تاریخی و منظر فرهنگی باغستان سنتی می‌سنجد.

باغستان سنتی قزوین، منظری فرهنگی

باغ‌های سنتی قزوین به مجموعه باغ‌هایی گفته می‌شود که در قسمت‌های شرق و غرب و جنوب شهر قزوین واقع شده‌اند. گرچه این باغ‌ها در گذشته شهر را به‌طور کامل احاطه کرده بودند (تصویر ۱) ولی با توسعه شهر به سمت شمال باغستان شمالی از بین رفته و باغستان حاشیه جاده‌های منتهی به شهر، در شرق شهر نیز رها و خشک شده‌اند و در حال حاضر باغستان به‌صورت نعل اسبی به دور شهر قرار گرفته‌اند. باغستان سنتی

تصویر ۱. طرحی از قزوین قرن ششم در کتاب «آثار البلاد». مأخذ: گلریز، ۱۳۶۸.

نقش زیرساختی باغستان	مهاری سیلاب، تقویت آب‌های زیرزمینی، افزایش حاصلخیزی خاک، مهار گرد و خاک، تلطیف هوا، پالایش هوا
ساختار باغستان	به هم پیوسته، بدون در و دیوار، مرزبندی به صورت یک پشته
الگو و نظم کاشت	به صورت مختلط و نامنظم، کاشت چند گونه در یک باغ
الگو و نظم آب و آبیاری	تقسیم آب به وسیله طومار، آبیاری به صورت غرقابی، جوی و پشته، کرتی، غلام گردشی و ...
مؤلفه‌ها و فضاهاى مختلف در فضا	چاهخانه، آله
آیین‌ها و مراسم	پنجاه بدر

جدول ۲. مؤلفه‌های ویژه باغستان. مأخذ: نگارندگان.

محور ویژگی	شرح ویژگی
شیوه طراحی و طرح کاشت	الگوی کشت در باغستان سنتی به صورت مختلط و نامنظم است و عمدتاً در یک باغ درختان پسته، بادام، زردآلو و سایر درختان بدون نظم خاصی قرار گرفته‌اند و در کف باغستان نیز بوته‌های مو پرورش داده می‌شود. تکثیر درختان میوه در باغستان سنتی به وسیله بذر انجام می‌شود، بنابراین درختان میوه موجود در باغ‌های سنتی متفاوت از یکدیگر هستند و تنوع زیادی از نظر میزان محصول، کیفیت میوه‌ها، اندازه درخت، مقاومت به سرمای بهار و حساسیت و مقاومت به آفات و بیماری‌ها در بین آنها وجود دارد.
منابع آبی و آبیاری	منابع تأمین آب باغستان را می‌توان به دو گروه عمده منابع سطحی و منابع زیرزمینی تقسیم کرد. منابع سطحی عمدتاً شامل رودخانه‌ها و شبکه آبیاری طالقان و منابع زیرزمینی شامل چاه‌های عمیق است. برای آبیاری باغ‌های استان قزوین از روش‌های متنوعی استفاده می‌شود که مشتمل بر آبیاری کرتی، جوی و پشته، غلام گردشی، استغراقی و قطره‌ای است.
فیزیکی	چاهخانه‌ها و نحوه مرزبندی‌ها با جوی پشته‌ها، سیستم آبیاری باغستان، آله‌ها و ...
عناصر باغ‌های سنتی قزوین (غیر فیزیکی (عرف‌ها)	عرف‌های مرسوم در قطعه‌بندی باغستان: نفر، قطعه، محل، بلوک، فند یا سامان و بنه عرف‌های مرسوم در آبیاری: هنگام، دوآبه، سه‌آبه، خوشاب، آب نخور عرف‌های مرسوم در مالکیت: خاصه، گروهی، ارباب برزگری و موقوفه
مرزها	باغ‌های قزوین هیچ‌گاه دیوار نداشته‌اند و قطعات هر باغ با مرزهای بسیار بلند (به اندازه نیم تنه انسان یا بلندتر) از یکدیگر تفکیک می‌شوند که هم محل عبور و مرور در بین باغ‌ها بوده و هم مانند حوضچه‌ای بزرگ سیلاب‌های زمستانه و بهار را که از کوهستان‌های شمال شهر همه‌ساله بین ۱ تا ۳ نوبت جاری می‌شود در خود جای داده و ذخیره می‌کند که علاوه بر جلوگیری از خسارت سیل باغ‌ها را نیز به‌طور دیم آبیاری و به سفره‌های زیرزمینی کمک می‌کند.
چاهخانه‌ها	چاهخانه‌ها در کنار چاه‌های آبی ایجاد می‌شده‌اند که به منظور شرب و نظافت مورد استفاده قرار گرفته و سابقاً در کنار این چاه‌ها یک یا چند اصله درخت توت و یا نارون چتری هم جهت استفاده عموم کاشت می‌شده است.
نهرها	نهرهای آبیاری منشعب از رودخانه اصلی به صورت نهرهای زاویه‌دار و منشعب به عرض تقریبی یک متر است که به صورت شعاعی از شهر دور می‌شوند و ستون فقرات آبیاری اصلی را تشکیل می‌دهند.

کف باغستان نیز بوته‌های مو پرورش داده می‌شود. تکثیر درختان میوه در باغستان سنتی به‌وسیلهٔ بذر انجام می‌شود، بنابراین درختان میوهٔ موجود در باغ‌های سنتی متفاوت از یکدیگر هستند و تنوع زیادی از نظر میزان محصول، کیفیت میوه‌ها، اندازهٔ درخت، مقاومت به سرمای بهاره و حساسیت و مقاومت به آفات و بیماری‌ها در بین آنها وجود دارد. باغستان سنتی قزوین دارای ارقام گوناگونی از گیاهان مثمر و غیرمثمر است که بسته به ارقام گیاهی آنها، شرایط اکولوژیکی و مدیریت باغستان کیفیت و بهره‌دهی اقتصادیشان متفاوت است. به‌واسطهٔ شرایط اقلیمی مساعد و خاک غنی منطقه درختان این باغستان طیف وسیعی از ارقام نیمه‌گرمسیری تا سردسیری را شامل می‌شوند (آورث، ۱۳۸۵).

• الگو و نظم آب و آبیاری

حوزهٔ آبخیز رودخانه‌های محدودهٔ شهر قزوین از جمله رودخانهٔ دیزج، رودخانهٔ زویار، رودخانهٔ ارنزک، رودخانهٔ دلچای و رودخانهٔ وشته است. این رودخانه‌های سیلابی منبع تأمین آب باغستان سنتی هستند. باغستان سنتی در یک منطقهٔ کم‌آب با استفاده از حداقل منابع و بهره‌برداری حداکثری و ساخت باغ به دور شهر ایجاد شده است. تقسیم آب قزوین برای آبیاری باغستان‌های قزوین براساس حقایق هر یک از بندها براساس طوماری کهن، که بنا به قولی بنیان‌گذار آن شخصی به نام سیاه کلاه، بوده صورت می‌گیرد. برای آبیاری باغ‌های استان قزوین از روش‌های متنوعی استفاده می‌شود که مشتمل بر آبیاری کرتی، جوی و پشته، غلام گردشی، استغراقی و قطره‌ای است (تصویر ۳) (همان).

• مؤلفه‌ها و فضاهای مختلف در باغستان

- چاهخانه

چاهخانه‌ها اتاق‌هایی به ابعاد 4×4 و ارتفاع حدود ۳ متر با دیوارهای کلفت و طاق ضربی هستند (تصاویر ۴ الف و ب). این بناها در کنار چاه‌های آبی ایجاد می‌شده‌اند که به‌منظور شرب و نظافت مورد استفاده قرار می‌گرفته و سابقاً در کنار این چاه‌ها یک یا چند اصله درخت توت و یا نارون چتری

باغستان را این‌گونه توصیف می‌کند: «قزوین را شهری نیکو دیدم، مگر آنکه آب در آن اندک بود. باغستان بسیار داشت، بی‌دیوار و خار و بی هیچ مانعی از ورود به باغ‌ها» (به نقل از صحراکاران، ۱۳۹۵؛ رضایی قلعه، ۱۳۹۳).

• نقش زیرساختی باغستان برای شهر قزوین

قرارگیری شهر قزوین در پایه‌های البرز سبب شده خطر سیلاب شهر را تهدید کند، باغ‌های سنتی قزوین با مهار سیلاب علاوه بر جلوگیری از خسارات سیلاب‌ها با جذب آب سیلاب و اضافه‌کردن آن به آب‌های زیرزمینی منجر به تقویت سفره‌های زیرزمینی می‌شود. به علاوه مواد رسوبی که سیلاب‌ها از دامنهٔ کوه پایه‌ها با خود حمل می‌کنند باعث افزایش حاصلخیزی خاک باغستان می‌شود. باغستان با محاط‌کردن شهر قزوین در دل خود گرد و غبار، سرعت و خشکی باد راز (باد گرم کویری) را مهار نموده و آن را تبدیل به نسیمی ملایم و لطیف برای شهر می‌کند. باغستان در فصل وزش باد مه (باد سرد) نیز باعث گرفتن سرعت و سوز آن در نتیجه ملایمت وزش آن به شهر می‌شود. باغستان اطراف شهر در پالایش هوا بسیار مؤثر است (دیزانی، ۱۳۹۵).

• ساختار باغستان قزوین

باغ‌ها در باغستان سنتی قزوین همگی به هم پیوسته‌اند، در و دیوار ندارند و مرز بین باغ‌ها به‌وسیلهٔ تپه‌ای که ارتفاع آن به اندازهٔ نیم‌تنه انسان یا کمی بلندتر است مشخص می‌شود که محل عبور و مرور در بین باغ‌ها بوده و هم مانند حوضچه‌ای بزرگ سیلاب‌های زمستانه و بهاره را که همه‌ساله بین ۱ تا ۳ نوبت از کوهستان‌های شمال شهر جاری می‌شود در خود جای داده و ذخیره می‌کند که علاوه بر جلوگیری از خسارت سیل باغ‌ها را نیز به‌طور دیم آبیاری کرده و به سفره‌های زیرزمینی هم کمک می‌کند (آورث، ۱۳۸۵؛ گلریز، ۱۳۶۸).

• الگو و نظم کاشت

الگوی کشت در باغستان سنتی به‌صورت مختلط و نامنظم است (تصویر ۲) و عمدتاً در یک باغ درختان پسته، بادام، زردآلو و سایر درختان بدون نظم خاصی قرار گرفته‌اند و در

تصویر ۳. حوضچهٔ تقسیم آب. عکس: طاهره صالحی، ۱۳۹۶.

تصویر ۲. الگوی کشت مخلوط در باغستان سنتی. عکس: طاهره صالحی، ۱۳۹۶.

که خوشبختانه تا به امروز باقی مانده است (دیزانی، ۱۳۹۵؛ گلریز، ۱۳۶۸؛ کرمانشاهانی، ۱۳۹۶).

پارک ملا خلیلا، تلاشی در بازسازی باغ‌های سنتی
بوستان ملا خلیلا در شهر قزوین اولین بوستانی است که در باغ‌های سنتی احداث شده است. بوستان ملا خلیلا به‌عنوان بزرگ‌ترین بوستان جنوب شهر قزوین با مساحت ۶ هکتار، در دل باغستان سنتی و با هدف حفظ و نگهداری باغستان سنتی و توسعه فضای سبز شهری در جنوب شهر قزوین احداث شده است. این بوستان در آبان‌ماه ۱۳۹۴ به بهره‌برداری رسید. بوستان ملا خلیلا دومین بوستان بزرگ شهری قزوین است. بخش غربی آن به لحاظ موقعیت قرارگیری در مسیر ورودی شهر، به‌عنوان بوستان مسافر پیش‌بینی شده و در آن امکانات اقامتی برای پذیرایی از مسافران ایجاد شده است (تصویر ۵). این بوستان با هدف افزایش سرانه فضای سبز شهری، گسترش فضای تفریحی، بهره‌مندی بیشتر شهروندان قزوینی از فضای سبز و خدمات‌رسانی به مسافرانی است که مسیر آنها از قزوین می‌گذرد، در کمربندی جمهوری اسلامی و روبه‌روی میدان میوه و تره‌بار قزوین احداث شده است. احداث این بوستان با رویکرد حفظ و احیای درختان کهنسال و تنومند، به‌کارگیری مصالح طبیعی، استفاده از طراحی سنتی در احداث ابنیه‌ها انجام شد تا با بهره‌برداری از آن، بخشی از کمبود فضای سبز در منطقه جنوبی شهر قزوین جبران شود و امکانات رفاهی و تفریحی مناسبی برای شهروندان فراهم آید.

بوستان ملا خلیلا با رعایت الزامات یک بوستان شهری بزرگ و با تکیه بر حفظ بافت سنتی باغستان و خلاقیت در بازسازی نمادهای سنتی احداث شده است. ویژگی‌های منحصر به فرد و کاربری‌های مختلف در زمینه‌های تفریحی، آموزشی، فرهنگی، تجاری و اقامتی آن را به مجموعه‌ای متفاوت و کم نظیر در سطح کشور تبدیل کرده است. در طراحی این پارک از معماری دهه‌های ۱۳۳۰ و ۱۳۴۰ الهام گرفته شده و قسمت عمده مصالح به‌کاررفته در آن از مصالح طبیعی‌ای چون چوب و سنگ است (تصویر ۶).

همچنین بخش عمده‌ای از سازه‌های این بوستان براساس استانداردهای جهانی ساخته شده است. سیستم آبیاری این پارک قطره‌ای است و با فرهنگ آبیاری باغستان سنتی قزوین که پیشینه هزار ساله دارد و در فهرست آثار ملی کشور نیز ثبت شده متفاوت است.

در این پروژه عمرانی سعی شده تا از نماهای کاهگلی، چوبی و سنتی برای جلب تماشای گردشگران استفاده شود، درحالی‌که مصالح کاه‌گل عموماً در باغستان مورد استفاده نبوده است و بناهای احداث شده در باغستان سنتی مانند چاهخانه‌ها عموماً با آجر احداث شده است (جدول ۳).

احداث جایگاه نگهداری پرندگان، برکه، چاهخانه، کوچه‌باغ،

هم جهت استفاده عموم غرس می‌شده است. چاهخانه‌ها استراحتگاه باغبانان و محل انبار وسایل آنان هستند و در زمان آبیاری و به‌خصوص در فصل محصول برای حفاظت از محصولات باغی، باغبانان شب‌ها نیز در چاهخانه‌ها می‌خوابند. در چاهخانه فضایی به نام «آله» برای دیدبانی باغبانان از شاخه درخت تعبیه شده است (آورث، ۱۳۸۵؛ اخوی‌زادگان، ۱۳۸۰؛ اندرودی و صحراکاران، ۱۳۹۶).

• آیین‌ها، مراسم و اعتقادات پیوسته به باغستان

باغ‌های سنتی قزوین مبنای بسیاری از تعاملات فرهنگی و اجتماعی در طی زمان بوده است، از مدیریت مردمی نوع تقسیم آب گرفته تا ادبیات مخصوص باغداران و جشن‌هایی که همه‌ساله مردم شهر را به باغستان می‌کشاند. یکی از این تعامل‌ها مدیریت نوبت‌دهی آبیاری براساس طومار است که این طومار به مهر «حمدالله مستوفی» مهور شده است. از جمله جشن‌های باستانی که تا به امروز نیز باقی مانده می‌توان به مراسم «پنج‌بدر» اشاره کرد که ریشه در باستان دارد. در بیستمین روز اردیبهشت ماه و یا پنج‌هفتمین روز بهار جهت طلب باران در محل مصلا باغستان توسط مردم شهر بر پا می‌شود. سپس مردم در کنار خانواده در باغستان بعدازظهر بهاری را سپری می‌کنند. مراسم مذکور نمونه‌ای بارز از ویژگی‌های اجتماعی باغستان سنتی است

الف

ب

تصویر ۴. الف و ب چاهخانه نایب صدر. عکس: طاهره صالحی، ۱۳۹۶.

تصویر ۵. پلان بوستان ملا خلیلا. مأخذ: www.fazayesabz.qazvin.ir

تصویر ۶. ورودی شمالی بوستان ملا خلیلا. مأخذ: آرشیو نگارندگان.

درختان موجود، همانند درختان باغستان قزوین شامل درختان پسته، بادام و گردو است. درختان پسته در باغ پسته به صورت منظم کاشته شده است، بنابراین در حوزه گونه گیاهی، پارک به گونه‌های سنتی پایبند بوده است، اما در شیوه کاشت و منظر عمومی کاشت، پارک با تغییر در ساماندهی گونه‌ها به منظر عمومی باغستان سنتی پایبند نبوده است.

از قسمتی از سایت رودخانه عبور می‌کند که پل شاه جوی روی آن امکان استفاده از منظر زیبای رودخانه را فراهم می‌کند. همچنین برکه مرکز سایت بر تلطیف فضا می‌افزاید، هر چند عنصری الحاقی است که به خودی خود زیباست، اما با منظر باغستان سنتی تناسب و ارتباطی برقرار نمی‌کند. نکته دیگر در منظر این بوستان خانوادگی بودن فضای آن است. با توجه به اینکه یکی از اهداف

عمارت‌های چهل پنجره و هفت‌درب (تصویر ۷)، جعبه‌های اطفای حریق، سیستم آبیاری قطره‌ای، حفظ و احیای ۵۵۰ اصله درختان کهنسال و تنومند، به‌کارگیری مصالح طبیعی، استفاده از طراحی سنتی در احداث ابنیه‌ها و کاربری‌های متنوع این بوستان، شامل تفریحی، گردشگری، آموزشی، فرهنگی و اسکان موقت مسافران، را می‌توان از ویژگی‌های این بوستان برشمرد. تأسیسات زیربنایی، نورپردازی مناسب، کوچه‌باغ‌های قدیمی و آبگیرهای مصنوعی از دیگر شاخصه‌های مهم این پارک است. سیاست پارک حفظ درختان موجود است حتی تنه درختانی که خشک شده‌اند را به صورت مجسمه حفظ کرده‌اند (تصویر ۸).

• پارک ملا خلیلا و احیای منظر فرهنگی باغ‌های سنتی ترکیب درختان در بوستان ملا خلیلا، برای حفظ بیشتر

اهداف	افزایش سرانه فضای سبز شهری، گسترش فضای تفریحی، بهره‌مندی بیشتر شهروندان از فضای سبز و خدمات‌رسانی به مسافران
رویکرد	حفظ و احیای درختان کهنسال و تنومند، به‌کارگیری مصالح طبیعی، استفاده از طراحی سنتی در احداث ابنیه
اقدامات	ساخت سرای مسافر، چاهخانه، کوچه باغ، عمارت هفت‌درب، عمارت هفت‌پنجره، برکه، کبوترگود، عمارت تجاری، زمین بازی، پل شاه‌جوی

تصویر ۷. عمارت هفت‌درب بوستان ملا خلیلا. عکس: طاهره صالحی، ۱۳۹۶.

تصویر ۸. استفاده از هنر در تنه درختان خشک‌شده. عکس: طاهره صالحی، ۱۳۹۶.

بوستان مهیاکردن فضایی برای حضور خانواده‌هاست، استقبال خانواده‌ها از این بوستان برای پیکنیک و تفریح نشان می‌دهد. پارک در این هدف اولیه خود به‌رغم پایبندی به منظر باغستان موفق بوده است. جدول ۴ میزان موفقیت بوستان ملا خلیلا در برقراری پیوند با منظر باغستان سنتی قزوین را نشان می‌دهد.

بحث و نتیجه‌گیری

بوستان ملا خلیلا با هدف حفظ و نگهداری باغ‌های سنتی قزوین احداث شده تا نمایش خوبی از باغ‌های سنتی به‌عنوان میراث فرهنگی داشته باشد. باغ‌های سنتی قزوین چند مشخصه دارد: یکی از آنها آبیاری ویژه این باغ‌هاست که در سال فقط یکبار و به‌صورت غرقابی است، در صورتی که آبیاری در بوستان ملا خلیلا به‌شکل قطره‌ای است. مشخصه دیگر باغستان وجود جداره‌های اطراف باغستان است که این شکل ویژه نیز به دلیل آبیاری غرقابی باغستان است که مستلزم آن است که سطح باغستان پایین‌تر از مرز میان باغ‌ها باشد، اما در بوستان این شکل از مرزبندی دیده نمی‌شود تنها اختلاف ارتفاع باغچه‌ها با مسیر در حدی است که مسیر بر باغچه‌ها سوار باشد. تناقض دیگری که بوستان با باغ‌های سنتی دارد تقسیم‌بندی و مرزبندی باغچه‌ها و به‌تبع آن، کل سایت است. شکل هندسی کلی بوستان و حتی مرزبندی باغچه‌های آن هیچ نشانی از باغستان سنتی ندارد. اطراف سایت با دیوار کوتاه و نرده‌های محافظ محصور شده است. از آنجایی که سیاست طراحی پارک بر حفظ درختان موجود در سایت است، درختان آن ترکیب درختان باغستان است، اما با اینکه در این بوستان درختان پسته و بادام دیده می‌شود ولی ترکیب کاشت باغ‌ها نظم خاصی نداشته و به‌صورت مخلوط است. آنچه بیشتر در طراحی پارک قابل مشاهده است معماری و طراحی قدیمی و سنتی است و حفظ روحیه باغ‌های سنتی ظاهراً در حد همان حفظ درختان باقی مانده است، در صورتی که برای حفظ و احیای منظر فرهنگی باغستان قزوین، مؤلفه‌های فراتر از مصالح سنتی یا حفظ درختان به‌صورت منفرد باید مورد توجه قرار گیرد. به‌نظر می‌آید بازنمایی باغستان سنتی به‌عنوان هدف اصلی در طراحی پارک ملا خلیلا در نظر گرفته نشده است و از همین رو باوجود توجهات اولیه، مانند کاشت گونه‌های گیاهی مشابه، پارک با منظر سنتی باغستان قزوین رابطه کاملی برقرار نمی‌کند.

جدول ۴. قیاس نظام‌های باغستان قزوین و بوستان ملا خلیلا. مأخذ: نگارندگان.

موضوع	باغستان سنتی قزوین	بوستان ملا خلیلا
طرح کاشت	کاشت مخلوط و بدون نظم گیاهان کاشت بوته‌های انگور در کف باغستان	کاشت منظم باغ پسته نبود بوته‌های انگور
نظام آب	آبیاری غرقابی یکبار در هر سال نهرها	آبیاری قطره‌ای وجود نداشتن هیچ‌گونه نهر و یا نمادی از نهر
ساختار	شکل هندسی ارگانیک مرزبندی و جوی و پشته	استفاده از خطوط منحنی مرزبندی باغچه‌ها بدون ارتفاع مرزها و نبود جوی و پشته
فضا	آله‌ها چاهخانه‌ها	نبود آله نبود چاهخانه مورد استفاده
فعالیت	پیکنیک و تفریح	فضاهای مناسب برای پیکنیک و تفریح خانواده

پی‌نوشت

* این مقاله برگرفته از پایان‌نامه کارشناسی طاهره صالحی با عنوان «احیای منظر باغستان سنتی قزوین، طراحی و بازسازی سایت هزارجریب» است که در تاریخ ۱۳۹۷/۲/۱۰ در دانشکده کشاورزی و منابع طبیعی دانشگاه بین‌المللی امام خمینی قزوین با راهنمایی دکتر آیدا آل‌هاشمی و مشاوره دکتر محمدمهدی ضرابی به انجام رسیده است.

فهرست منابع

- آورت. مهندسین مشاور. (۱۳۸۵). *مطالعات پایه. قزوین: شهرداری قزوین.*
- اخوی‌زادگان، عباس. (۱۳۸۰). *گزارش مطالعاتی احیا و ساماندهی باغات سنتی قزوین. قزوین: شهرداری قزوین.*
- اندرودی، الهام و صحراکاران، بتول. (۱۳۹۶). *منظر فرهنگی باغستان سنتی قزوین، بررسی مفاهیم پایه و تحلیل عناصر و خصیصه‌ها در حوزه کالبدی. باغ نظر، ۵۰ (۱۴)، ۴۴-۳۵.*
- دیزانی، احسان. (۱۳۹۵). *باغستان سنتی قزوین: لبه شهری با طبیعتی کارآمد. منظر، ۳۷ (۳۷)، ۴۰-۴۷.*
- رضایی قلعه، مرضیه. (۱۳۹۳). *منظر رودخانه، طراحی منظر رودخانه بازار قزوین با رویکرد پایداری، الگوی باغ شهر ایرانی (رساله کارشناسی ارشد).*
- دانشکده معماری و شهرسازی، دانشگاه بین‌المللی امام خمینی (ره)، قزوین.
- صحراکاران، بتول. (۱۳۹۵). *توصیفی از شهر و باغستان سنتی قزوین در منابع تاریخی. قابل دسترسی در <https://anthropologyandculture.com/fa/easyblog/1085>*
- کرمانشاهانی، شکوه. (۱۳۹۶). *۲۵۰۰ هکتار باغستان سنتی قزوین، گنجینه‌ای زیستی-فرهنگی در معرض خطر. انجمن توسعه حیات وحش.*
- گلریز، محمدعلی. (۱۳۶۸). *مینودر یا باب الجنة قزوین. قزوین: طه.*
- همایونی، پریرسا. (۱۳۹۵). *باغستان سنتی: هویت تاریخی قزوین. قابل دسترسی در <https://www.kojaro.com/2016/10/6/122449/traditional-orchards-historical-identity-qazvin/>*

COPYRIGHTS

Copyright for this article is retained by the authors with publication rights granted to Manzar journal. This is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution License (<http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).

نحوه ارجاع به این مقاله

صالحی، طاهره؛ ضرابی، محمدمهدی و آل‌هاشمی، آیدا. (۱۳۹۹). به دنبال زندگی امروز در باغستان سنتی قزوین، تحلیل طرح پارک ملا خلیلا. منظر، ۵۰ (۳۷)، ۶۲-۶۹.

DOI: 10.22034/manzar.2020.130493.1782

URL: http://www.manzar-sj.com/article_105081.html

